

РОЗДІЛ 1.

УДК 1:37.013

DOI: [https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-1\(32\)-7-12](https://doi.org/10.32405/2413-4139-2024-1(32)-7-12)

Гальченко Максим,
м. Київ, Україна

 <https://orcid.org/0000-0002-8151-530X>

СТРАТЕГІЯ ПЕРЕМОГИ: НАЦІОНАЛЬНА ЕЛІТА І МОДЕРНІЗАЦІЯ УКРАЇНИ

Анотація.

Боротьба України проти російської агресії актуалізує питання модернізації всіх сфер соціального життя, що передбачає перетворення інтелекту на визначальну інстанцію влади. Основною силою, яка осмислює і втілює ідеї модернізації, є панівна верства – національна еліта. Проведення національною елітою процесу національної модернізації утворює на практиці політичну націю, втілює національну модель громадянського суспільства. Виходячи з потреб сьогодення, зазначає автор, наука і освіта мають виробити головні критерії функціональної ролі сучасної національної еліти, яка і зможе забезпечити рух суспільства до соціального блага держави й окремої особистості.

Ключові слова: національна еліта; модернізація; держава; культура; нація; особистість.

Суспільно-політичний розвиток сучасності засвідчує надзвичайну важливість багатоманітності й особливості проявів модернізаційних процесів, їх місця і ролі не лише у всесвітньо-історичному масштабі, а й в історії кожної окремо взятої країни, серед яких Україна посідає особливе місце.

Термін «модернізація» увійшов у науку в середині ХХ століття. Етимологічно він пов'язаний із французькими словами *moderne* – сучасний, новітній і *modernisation* – оновлення, а також з англійськими термінами *modern*, *modernity* – модерний, модерність, модернізація чи взагалі українізований варіант – сучасний, сучасність, осучаснення. Сили, які панують у модерній культурі, визначаючи всі аспекти людського існування в ній, – це *розум* і *свобода волі* людини. Фундаментом модерної культури є перетворення розуму на визначальну інстанцію влади, причому розум тут виступає як обґрунтований новоєвропейською метафізикою, насамперед – у вигляді декартівського *cogito*. Це розум кожного індивіда, невід'ємна особиста здатність і властивість, незаперечність якої як вихідної онтологічної достовірності стверджується тим, що саме свідомість, мислення є безпосередньою дійсністю людини. Головними рушійними силами модерної культури є прагнення до «розчаклування світу» (М. Вебер) і потяг до конструктивного оперування з цією новою реальністю, яка виникала після «розчаклування» дійсності, задля досягнення найбільш корисного, вигідного, продуктивного для людини ефекту [2]. Ці системоутворювальні місії культури раціонального мислення і становлять основу сучасної модернізації.

В економічному плані модернізація відбувається у двох напрямках: «зверху» і «знизу». Модернізація «зверху» передбачає насамперед визначення національних пріоритетів на вищих рівнях влади і значні державні капіталовкладення в пріоритетні сектори, надання їм привілеїв і субсидій, які забезпечують їх прискорений розвиток. Для модернізації «знизу» також потрібно підвищення ролі держави, але воно має бути спрямоване насамперед на вдосконалення ринкових механізмів. Це, по-перше, проведення сильної антимонопольної політики та забезпечення незалежності антимонопольних органів; по-друге, законодавче регулювання *лобістської діяльності*; по-третє, розвиток повної системи ринків, регулювання їх функціонування; по-четверте, масштабні зусилля щодо формування і підтримки системи інформації, забезпечення прозорості роботи бізнесу й

усіх публічних закладів. Однак найважливіший напрям – підтримка інновацій, зорієнтованих на створення нових ринків, нових продуктів і технологій, нових компаній. Пріоритет, який гарантує довготривалий результат – інвестиції в науку і освіту [1].

Насамперед процес модернізації передбачає, окрім економічних процесів, вдосконалення політичних структур і механізмів соціально-політичного розвитку. Найважливішими проблемами модернізації сучасного українського суспільства постає перемога у війні з РФ, що передбачає упорядкування геополітичного простору з державами-сусідами; упорядкування владних відносин; запровадження інноваційних реформ у житті; збереження стабільності та внутрішньої консолідації в суспільстві; залучення широких мас населення до участі в політичному процесі й утвердження демократії, громадянського суспільства. Останнє означає, що на зміну асиметричним відносинам «держава – деполітизований клієнт її соціального забезпечення» мають прийти ліберально-демократичні, публічно відкриті відносини, у яких роль держави зводиться до мінімальної участі в життєзабезпеченні громадян, спрямовуючись на створення та забезпечення дотримання легітимних регулятивів відносин між приватними особами. Це потребує перегляду функцій та інструментарію адміністративної діяльності владних інститутів. Сьогодні триває пошук соціально-політичних механізмів і рухів модернізації через роль та функції держави, структур і взаємодії інститутів, діяльності соціальних суб'єктів оновлення еліти, зацікавлених соціальних груп, політичних лідерів, а також політичну соціалізацію особи, що спрямована на розширення її політичної участі [6].

Із середини ХХ ст. і до сьогодні теорія модернізації набула різнобічного осмислення, а сам процес модернізації у світовому контексті пройшов три етапи: перший етап (50–60 рр. ХХ ст.) – зародження і становлення теорії модернізації, вироблення на її основі моделей розвитку суспільств; другий етап (70–80 рр. ХХ ст.) – переоцінка ідей першого етапу, аналіз прорахунків, осмислене визнання відносної незалежності економічного розвитку від жорстко визначених форм ідеології та політичної організації західного типу, усвідомлення необхідності збереження національних традицій, які допомагають зняти загрозу соціальної дезорганізації та забезпечити мирні шляхи політичного розвитку країни; третій етап (кінець ХХ століття і до сьогодні) – цей етап визначив потребу враховувати поряд з інформаційно-технологічними чинниками розвитку вагомі людські та природні ресурси, дигіталізацію, геополітичні, соціальні, психічні, культурні та інші фактори.

Що ж до політичної специфіки модернізації, то вона передбачає переорієнтацію суспільних відносин через поширення інтегральних цінностей (соціальна держава, гуманізм, право, свобода особистості), вивчення цивілізаційної культури окремих соціумів загалом, неможливість механічного перенесення західних моделей розвитку на інші регіони світу за одночасного врахування їхнього досвіду [8].

Процес модернізації передбачає декілька стадій: а) усвідомлення мети; б) консолідація зорієнтованої на модернізацію еліти; в) період трансформації; г) інтеграція суспільства на новій основі. Мета модернізації в загальносвітовому масштабі тісно пов'язана з ціннісно-культурним механізмом її збагачення. Ідеться про забезпечення демократії, соціального достатку та політичної стабільності, добробуту і всебічного розвитку творчого потенціалу особистості. Гармонійний розвиток і вдосконалення ціннісно-культурного механізму дає змогу позбутися бідності, нерівності (надмірної поляризації суспільства та зрівнялівки), репресій і насилля, залежності суспільства від владно-бюрократичних структур тощо. У цьому випадку йдеться про «соціальну державу», завдяки якій зазнає розуміння змісту «політичного», оскільки тепер «соціальна держава адмініструє, розподіляє, забезпечує» [1]. Керуючись завданням суспільного забезпечення автономності громадян як рівноправних учасників у сфері політичної відкритості, держава сама стає «самостійним гравцем» у царині політико-господарських відносин. Поряд із законодавчою вона виконує також розподільчо-забезпечувальні функції та безпосередньо адмініструє суб'єктів соціального життя. «На місце врядування особами приходять врядування справами і управління виробничим процесом» [3, с. 79], – зазначає Ю. Габермас.

Головною силою, яка осмислює та втілює ідеї модернізації, є вибрана верства інтелектуалів – *національна еліта*. Її формування – складний процес. Видатний німецький мислитель М. Ве-

бер визначав політику як прагнення до участі у владі або до здійснення впливу на розподіл влади, чи то між державами, чи то всередині держави між групами людей, які вона в собі об'єднує. Держава – це відношення панування людей над людьми, що спирається на легітимне насильство як засіб. Тобто таке насильство, що визнане керованими індивідами. Мислитель виділяв три типи легітимного панування: 1) легальний (правова держава, де всі підкоряються не особистості, а законам); 2) традиційний (заснований на вірі в законність, священство споконвічних порядків і влади); 3) харизматичний (передбачає особисту відданість, що зумовлена наявністю священного дару (харизми), відваги в певної людини чи особливих рис, і довіру до встановлених нею порядків) [2].

Відповідно до веберівської теорії бюрократії, правління професійних експертів поширюється інтенсивно в усіх політичних системах і організаціях, де вирішуються складні адміністративні завдання. Визначаючи бюрократію як систему управління, для якої характерні ієрархія, знеособленість, безперервність і конкурсний добір, М. Вебер усе ж вважав її неминучим елементом складних індустріальних суспільств. На її основі формується еліта, яка *легітимізує себе в якості національної*. Зокрема, щоб уникнути тиранії бюрократів, М. Вебер запропонував теорію *плебісцитарної демократії*, за якої харизматичний лідер, обраний плебісцитарним шляхом (прямим голосуванням народу), має доповнити недостатню легітимізуючу силу парламентської демократії. Саме харизматичний лідер може вирішити питання взаємовідносин особи, суспільства й держави, а також згуртувати національну еліту [2, с. 356–357].

Італійський соціолог і політолог Г. Моска у своїй книзі «Правлячий клас» стверджував, що політика – це сфера боротьби двох протилежних класів: владної меншості (еліти) і підвладної більшості (мас, народу). Він визначав еліту як клас, що править, клас людей, які монополізують владу, тоді як інший клас складається з тих, ким управляють і кого контролюють. Для цього використовуються легальні, довільні і примусові способи. Правлячий (панівний) клас керує не лише за допомогою насильства й маніпуляцій, а й ідеології («політичної формули»), що переконує людей у моральності й законності панування еліти. Тим самим він претендує на статус національної еліти, яка має свій ідеологічний і політичний вплив на суспільство [5, с. 53].

До загальних рис теорії еліт, яка є основою формування еліти національної, варто зарахувати: 1) підхід до історії як до сукупності соціальних циклів, що характеризуються пануванням відповідних їм типів політичної еліти; 2) критика ідеї народного суверенітету як утопічного міфу романтиків; 3) твердження, що нерівність є основою життя; 4) абсолютизація політичних відносин, визнання політичної влади однією з початкових причин соціального панування.

Прибічники технологічного детермінізму елітою називають найбільш кваліфікованих спеціалістів, менеджерів і високих службовців у системі бюрократичного управління. Є й інші визначення, кожне з яких відображає певний аспект функціонування цієї групи людей у суспільстві, наголошує на її специфічній ролі.

Роль національної еліти в суспільстві багатогранна. За своїми функціями національна еліта розподіляється на певні страти і типи. Подібно до визначень існують численні класифікації національної еліти. Наприклад, К. Мангайм виділяє такі головні типи еліт: політичні, організаторські, інтелектуальні, художні, моральні та релігійні. Д. Ласуел і А. Каплан запропонували свою класифікацію типів еліт (зокрема й національної) – за її роллю в суспільстві: 1) ті, хто реалізує офіційну владу; 2) шляхетні; 3) «справедливі»; 4) «популісти»; 5) «мужні»; 6) багаті; 7) спеціалісти; 8) ідеологи. Варто зауважити, що перераховані класифікації еліт західні соціологи, політологи сформулювали для стабільних суспільств, для яких поняття «національна еліта» адекватне поняттю «творців держави» [5, с. 53–54].

Для перехідних суспільств, зокрема і для України, такі визначення є не зовсім звичними, бо ці країни перебувають у стані трансформації від тоталітарного суспільства через демократизацію до громадянського суспільства. Тут є своя специфіка і певна відмінність, що пов'язана з багатьма чинниками: ментальністю, історичними традиціями, економічною політикою, станом розвитку демократії тощо. У пострадянських країнах процес трансформації та модернізації суспільства є досить складним.

На складність і проблемність груп, які належать до національної еліти в перехідних суспільствах, звертають увагу й зарубіжні дослідники. Німецький вчений У. Гофман-Лянге стверджує, що «наряд чи має сенс надмірне розширення поняття еліти, використання його для характеристики індивідів або груп... Лідери рухів протесту, які виступали за скасування авторитарного режиму, не можуть бути зараховані до членів національної еліти, допоки вони не досягнуть успіхів в інституціалізації свого політичного впливу, створивши стійкі організації, тобто політичні партії або групи тиску» [5, с. 54]. Для України суттєвим внеском до теорії еліт є обґрунтування еліти відповідно до потреб національного державотворення.

У цьому контексті доречно згадати концепцію «національної аристократії» В. Липинського, яка полягає в тому, що ні етнографічна (етнічна) маса людей як така, ні мова, ні окрема територія автоматично не творять нації. Це здійснює активна група цієї нації, на ґрунті культурних, моральних і політичних цінностей якої й формується нація [4, с. 15–16].

Наявність еліти як духовно-органічної частини народу, що упредметнює засобами культури його духовні основи, формує концепцію національної самоідентичності, є невід'ємним фактором повноцінного життя нації. Через еліту нація усвідомлює себе як таку. Але не лише вона себе пізнає, організовує, наставляє, вчить, захищає, керує. Через еліту вона пізнає закони навколишнього світу, виробляє орієнтири в ньому, вивчає різні цивілізації, форми їх існування та суть, переваги і недоліки, знаходить у них своє місце. Нація за допомогою еліти стає дієвою, виробляє свою концепцію світу, власне світобачення та світосприйняття.

Правдиве усвідомлення себе і свого місця у світі, усвідомлення людської долі, устремління до правди як людського наближення до істини є умовою виведення України як держави у світ національною елітою. Але формування української національної еліти – одна з найболючіших проблем сьогодення. Ідеологічну трансформацію суспільства в Україні має провадити верства (страта, група), яка б поєднувала в собі інтелект, духовність, патріотизм, могла б бути взірцем для загалу й повести його за собою, до остаточної перемоги над російськими окупантами. Інтелектуальна, духовна людина завжди відчуває потребу звертатися «нагору», до авторитету чи принципу, якому добровільно слугує. Із цього випливає, що важливою рисою еліти має бути вимогливість до себе і невичерпне бажання вдосконалюватися. Це допомагає еліті стати взірцем для суспільства, для «людини-маси» [7].

Якою ж має бути роль національної еліти в модернізації України? Очевидно, що Україна вичерпала всі можливості для «половинчатої» модернізації «зверху», оскільки вичерпав себе ключовий ресурс модернізації подібного типу – патріархальний уклад, традиційно ототожнюваний з селом. Про це свідчить фіаско спроби насадити певні традиції щодо проведення релігійних свят «як колись», а також ідеї «відродження» вже віджилих традиційних культурних особливостей України, не підтриманих більшістю її громадян.

Таким чином, генерована «зверху» ілюзія соціальної безконфліктності на основі національної патріархальної єдності сьогодні згубна для України, оскільки зрештою веде до катастрофи і соціального вибуху. Будь-які «косметичні реформи» наявного «державного фасаду» в умовах існуючих і наростаючих нових суперечностей не мають сенсу і будуть контрпродуктивними. Залишається лише національна модернізація, тобто процес створення соціальних, політичних, економічних та ідейних форм, які дозволять громадянам здобути, вибудувати форму політичної нації і дати гідну відповідь на сучасні виклики. Лише пройшовши через процес національної модернізації Україна може стати повноцінною державою, і, позбувшись від зайвих ілюзій, визначитися в часі та просторі. Завдяки подібній модернізації громадяни нашої держави зможуть створити політичну націю, втілити на практиці національну модель громадянського суспільства. Окрім того, національна модернізація може стати умовою подолання розколу суспільства на «еліту» і «простих людей», комплексу країни, що «відстає», відносно Заходу.

Важливо враховувати, що без національної модернізації Україна завжди буде мати замість національної еліти «касту маніпуляторів», яка нав'язує народу чергові ідеологічні стимулятори, а «національна» (або «суверенна») демократія залишиться профанацією чи утопічною мрією. На-

ціональна ж модернізація означає емансипацію громадянського суспільства, яке формується, від бюрократичного тиску. Без національної модернізації Україна ніколи не зможе утворити послідовно зорієнтованої на національний розвиток моделі економіки, причому не ізольованої, у рамках якої вона не була б об'єктом політичних або фінансових маніпуляцій. Без проведення національної модернізації «українська ідея» ніколи не втілиться в конкретну політичну форму, а українська культура буде приречена на розпад і зникнення [7].

Разом із тим, на шляху національної модернізації в Україні є ряд «історичних пасток», які можуть привести до її поразки. По-перше, усі попередні модернізації були квазінаціональними за формою і антинаціональними – за змістом, тобто дали багато державі і занадто мало – самому народу. По-друге, недопустимість заміни економічної та політичної модернізації імітацією. По-третє, комуністичний проєкт виявився глухим кутом позанаціональної модернізації, утворивши суспільство, яке не здатне до національно-духовної рефлексії та саморозвитку і через стагнацію прийшло до історичного краху. З огляду на вищезазначене стає зрозуміло, що необхідною є консолідація національної еліти, яка повинна структурувати суспільство і в ладу, задавши їм новий вектор – модернізації. Яскравим прикладом її є війна, перемога в якій неможлива без модернізації всіх сфер життя.

Національна еліта суспільства – це група людей, яка займає високі ступені і шаблі в суспільстві та владі, а отже, здатна створювати зразки суспільних потреб і поведінки. Вона має бути «аристократією духу», взірцем у суспільстві, на який повинні рівнятися інші. Національна еліта має бути спроможною зорганізувати суспільство та повести його за собою. Мірилом значущості кожної справжньої «аристократії духу» є її здатність творити нові цінності, будувати, організовувати життя; піклуватися про суспільні інтереси понад усе, а лише потім про потреби свого прошарку чи власні. З огляду на потреби сьогодення, наука й освіта мають виробити головні критерії функціональної ролі сучасної національної еліти, бо саме вона є формотворчим ядром політичної нації в Україні. Національна еліта лише тоді забезпечить рух суспільства шляхом модернізації, коли забезпечить соціальні блага та інтелект держави [7].

Інтелектуальний потенціал України величезний. Проте впродовж останніх років він зазнає деформацій. Деінтелектуалізація суспільства – головна небезпека для історичних перспектив незалежної України. З кого ж буде формуватися еліта? Як свідчить світовий досвід, за наявності інтелектуального потенціалу народу, а також патріотизму і дієздатності керівництва, економічну кризу можна швидко подолати, але відновити інтелектуальний потенціал дуже непросто. Інтелект нації формується десятками років (а то й більше). Загалом формування національної еліти й лідерів сучасного парламентського типу держави в Україні лише розпочалося. Цей процес вимагає часу, знань, практики, правового поля і духовних засад.

Провідні країни світу спрямовані до інформаційного суспільства, тобто моделі суспільства, що засноване на знаннях. Це підвищує роль науки, різного типу технологій, засобів масової комунікації і пов'язане з гуманізацією відносин між людьми, зростанням духовності, опорою на культуру і мораль. Елітотворчі процеси – довготривалі, як про це свідчить історія, адже високого гатунку вважають особистість, яка займається інтелектуальною працею. Державі потрібна власне національна еліта – високоінтелектуальна, професійно відповідальна, глибоко патріотична, віддана власному народові, Україні.

Використані літературні джерела

1. Бек У. Влада і контрвлада в добу глобалізації. Нова світова політична економія / У. Бек. – Київ : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
2. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – Київ : Основи, 1998. – 534 с.
3. Габермас Ю. Філософський дискурс модерну. – Київ : Четверта хвиля, 2001. – 424 с.
4. Гордієнко М. Концепція політичної еліти В. Липинського як фактор національно-державної ідентичності України / М. Гордієнко // Нова політика. – 1998. – № 2. – С. 12–23.
5. Кремень В. Г. Еліта: Пролегомени / Еліта: витоки, сутність, перспектива / В. Г. Кремень. – Київ : Т-во «Знання» України, 2011. – С. 9–60.

6. Пролеєв С. В. Влада і суспільство: постмодерна перспектива : монографія / С. В. Пролеєв. – Київ : Дух і Літера, 2021. – 360 с.
7. Українська національна еліта – становлення чи занепад? – URL: <http://dialogs.org.ua>.
8. Фергюсон Н. Цивілізація. Як Захід став успішним / Н. Фергюсон. – Київ : Наш формат, 2017. – 488 с.

References

1. Bek, U. (2011). *Vlada i kontrvlada v dobu hlobalizatsiyi. Nova svitova politychna ekonomiya [Power and counter-power in the age of globalization. New world political economy]*. Kyiv. 408 p. [in Ukrainian].
2. Veber, M. (1998). *Sotsiologhiya. Zahalnoistorychni analyzy. Polityka [Sociology. General historical analyses. Policy]*. Kyiv. 534 p. [in Ukrainian].
3. Habermas, Y. (2001). *Filosofskyi dyskurs modernu [Philosophical discourse of modernity]*. Kyiv. 424 p. [in Ukrainian].
4. Gordienko, M. (1998). Kontseptsiya politychnoyi elity V. Lypynskoho yak faktor natsionalno-derzhavnoyi identychnosti Ukrayiny [The concept of the political elite of V. Lypynsky as a factor of the national-state identity of Ukraine]. *Nova polityka – New policy*. 2. P. 12–23. [in Ukrainian].
5. Kremen, V. H. (2011). *Elita: Prolehomeny [Elite: Prolegomena]*. Kyiv. P. 9–60. [in Ukrainian].
6. Proleyev, S. V. (2021). *Vlada i suspilstvo: postmoderna perspektyva: monohrafiya [Power and society: a postmodern perspective: a monograph]*. Kyiv. 360 p.
7. *Ukrayinska natsionalna elita – stanovlennya chy zanepad? [Ukrainian national elite – formation or decline?]*. Retrived from: <http://dialogs.org.ua> [in Ukrainian].
8. Ferguson, N. (2017). *Tsyvilizatsiya. Yak Zakhid stav uspishnym [Civilization. How the West became successful]*. Kyiv. 488 p.

Halchenko Maksym

VICTORY STRATEGY: NATIONAL ELITE AND MODERNIZATION OF UKRAINE

Summary.

The struggle of Ukraine against Russian aggression actualizes the issue of modernization of all spheres of social life, which involves the transformation of intelligence into a decisive instance of power. Ontological reliability of intelligence affirms rational thinking and creativity as a determining characteristic of human. System-forming activity of culture of rational thinking is the basis of modern modernization. The process of modernization, notes the author, includes the search for socio-political mechanisms and activities of social entities-interested social groups, formal and informal leaders, as well as the political socialization of a person aimed at expanding its participation in the renewal of Ukraine.

The main force that comprehends and embodies the ideas of modernization is the ruling class – the national elite. The mission of the state leader, emphasized in the article, is the consolidation of the national elite. In a stable society, the concept of “national elite” is adequate to the concept of “creators of the state”. According to the concept of “national aristocracy” by V. Lipinsky, notes the author, neither the ethnic mass of people, nor the language nor the individual territory automatically create nations. This is carried out by an active group based on cultural, moral, political values that form a nation, national self-identity. The formation of the Ukrainian national elite is one of the most pressing problems of today. The spiritual and cultural, ideological transformation of society should be carried out by its part, which combines intelligence, spirituality, patriotism, is a model for the public, can lead the people to the final victory over the russian invaders. The national elite led process of national modernization forms a political nation in practice, embodies the national model of civil society. Based on the needs of the present day, according to the author, science and education should develop the basic criteria of the functional role of the modern national elite, which will be able to ensure the movement of society to the social good of both the state and the individual.

Keywords: national elite; modernization; state; culture; nation; personality.